

ARJ

~~Eigenaars en bewoners „Kasteelhoeve” te Tilburg sedert 1858~~

	<i>Eigenaar</i>	<i>Bewoner</i>
1858	Erven Diederik Johan Francois van Hogendorp	Michiel Pigmans
1859	Johannes Stokkermans	door hem zelf
1890	Wed. Stokkermans	door haar zelf
1900	de zoon Antonius Stokkermans	door hem zelf
1909	de zoon Antonius Stokkermans	Henricus Josephus Mutsaers tr. Tb. 214-1909 Maria Helena Vromans
1943	Fa. Wollenstofffabriek de Rooij van Dijk	Johannes B. Brabers
1959	J.W.A.M. de Rooij-Eyckemans	idem
1962	idem	idem
1963	idem	Maria Brabers
1971	Gemeente Tilburg	onbewoond

Tilburg, 4-3-1974
Langeweg
Gemeente Archief Tilburg

BEDEVAARTEN I

Vijf jaar geleden hebben we getracht de ons toen bekende gegevens over verscheidene bedevaarten in en vanuit Noord-Brabant in een boekje samen te vatten¹). Intussen zijn er nieuwe publicaties verschenen, waarin over deze bedevaarten belangrijke aanvullingen te vinden zijn. Het leek ons nuttig, hiervoor de aandacht te vragen.

Betreffende de zoenbedevaarten, die als boetedoening werden opgelegd, vond ik heel wat nieuw materiaal in de chronique scandaleuse van diverse personen, zoals dat in de archieven van enige Noordbrabantse dekenaten van het aartsdiakenaat Kempenland staat opgeschreven. Allerlei buitensporigheden o.a. betreffende het huwelijk en het celibaat werden in de kerkelijke registers genoteerd, vooral wanneer de bestraffing bestond uit een geldboete. De eindeloze reeks notities in deze archieven vermeldt ook hier en daar een boete-bedevaart, die ofwel werkelijk

werd gehouden ofwel echter vaak werd „afgekocht”²). Uit de opsomming blijkt, welke bedevaartsplaatsen in die eeuwen het meest in tel waren; over de ligging van deze plaatsen en een korte beschrijving ervan mag ik verwijzen naar mijn publicatie van 1968.

De lijst is lang, maar zo blijkt, dat overal zwarte schapen tot de kudde behoorden; enige plaatsen, die buiten de huidige grenzen van onze provincie liggen, zijn volledigheidshalve in de lijst opgenomen. In de volgende steden en dorpen werd in het aangegeven jaar een boetetocht naar een bedevaartsoord vermeld:

Asten naar Keulen 1470-71.
Baarle naar Koblenz 1501.
Bavel naar Florence (O.L.Vr.) 1520-21.
Bergen op Zoom naar de Elzas (Theobald) 1421-22, Trier 1478-79, Keulen 1482-83, Straatsburg 1499, Basel 1502 en 1519-20, Mainz 1519-20.
Bergeijk naar Saint-Josse-sur-Mer 1427-28, Trier 1443-44, Keulen 1470-71.
Berlicum naar Kamerijk 1566 en Brussel 1566.
Bladel naar Milaan 1485-1486.
Borkel en Schaft naar Milaan 1474-75 en Trier 1474-75.
Breda naar Mainz in 1500 en 1502.
Budel naar Vendôme 1419-20, Saint-Josse-sur-Mer 1421-22, de Elzas 1519-20.
Casteren naar Brussel (H. Sacrament in Sint-Gudulekerk) 1558-59.
Chaaam naar Koblenz 1473-74.
Dennenburg naar Keulen 1519-20.
Deurne naar Wilsnack 1443-44, Hal (O.L.Vr.) 1443-44, Vendôme 1460-61, Basel 1477-78, Mainz 1485-86, Keulen 1523-24.
Den Dungen naar Rocamadour 1427-28 en Vendôme 1427-28.
Eersel naar Keulen 1478-79 en Trier 1478-79.
Eindhoven naar Trier 1518-19.
Ekeren (B.) naar Koblenz 1487 en Florence (O.L.Vr.) 1518-19.
Erp naar Trier 1479-80.
Etten naar Koblenz 1523-24.
Geldrop naar Straatsburg 1519-20.
Gemert naar Spiers 1458-59 en Keulen 1550-51.
Gilze naar Trier 1519-20.
Grave naar Keulen 1486.
Halsteren naar Parijs 1485.
Hamont (B.) naar Spiers 1476-77.
Hechtel (B.) naar Trier 1510.
Heesch naar Doornik 1518-19.
Heeze naar Koblenz 1485-86.
Helmond naar Koblenz 1502.
's-Hertogenbosch naar Keulen 1475-76, Rome 1484, Parijs 1485-86, Koblenz 1500, de Elzas (O.L.Vr. te Düren) 1519-20, „Tarenta” (? = Tarente in Z. Italië) 1523-24, Milaan 1550-51.
Hilvarenbeek naar 's-Hertogenbosch (O.L.Vr.), Keulen en Rocamadour, alle in 1419-20.
Hoeven naar 's-Hertogenbosch (O.L.Vr.) en Kamerijk (O.L.Vr.), beide in 1477-78.
Lage Mierde naar Kamerijk (O.L.Vr.) 1564-65.
Leende naar Straatsburg 1500.
Loenhout (B.) naar Utrecht (H. Martinus) 1536-37.
Lommel (B.) naar Milaan (O.L.Vr.) 1487.
Luiksgestel naar Keulen en Hal (O.L.Vr.) beide in 1482-83.
Meerle (B.) naar Basel en Florence (O.L.Vr.), beide in 1501.
Nispen naar Koblenz 1501.
Nuenen naar Aken (O.L.Vr.) 1487 en Koblenz 1520-21.

Oerle naar Theobald (in de Elzas) 1459-60.
 Oirschot naar Rocamadour 1419-20, Theobald (in de Elzas) 1460-61, Trier 1518-19, en Keulen 1558-59.
 Oosterhout naar Kamerijk (O.L.Vr.) 1530-31.
 Oss naar Mainz 1487 en Kamerijk 1562-63.
 Oudgastel naar Trier 1482-83.
 Overpelt (B.) naar Trier 1510.
 Poppel (B.) naar Mainz (O.L.Vr.) 1520-21.
 Princenhage (Meirters) naar Mainz 1485.
 Roosendaal naar Florence 1500 en Spiers 1520-21.
 Schijndel naar Koblenz (H. Florianus) 1473-74.
 Someren naar Rome 1470-71.
 Son naar Straatsburg 1500.
 Strijen naar Basel (O.L.Vr.) en Rome, beide in 1489.
 Tholen naar Keulen 1470-71.
 Tilburg naar Aken (O.L.Vr.) en Luik (H. Lambertus), beide in 1562-63.
 Ulicoten naar Trier 1501.
 aalwijk naar Koblenz, Mainz en Saint Quentin, alle in 1497.
 wouw naar Rome 1482-83 en Keulen 1488.

De jongste zoenbedevaarten werden voorgeschreven te Oss en Tilburg in 1562-63, Lage Mierde in 1564-65 en Berlicum 1566. C. Weijters,, die enige zoenbrieven uit Tilburg publiceerde uit de jaren 1531-1545 en bedevaarten naar Rome en het H. Bloed te Boxtel, merkt terecht op, dat na 1570 dergelijke zoenbedevaarten praktisch niet meer voorkomen, al noemt hij nog enige zoenbrieven uit Rosmalen 1581 en Alphen 1643.³⁾

Tevoren was, zoals ook uit de boven aangehaalde lijst blijkt, het idee van zoen- en boetebrieven algemeen bekend. Het is opvallend, dat op de lijsten nergens een boetetocht staat vermeld naar een van de meest bekende pelgrimsoorden uit die eeuwen, Santiago de Compostela.

De pelgrims verschilden uiteraard in kleding niet veel van de gewone reizigers; zij waren toch meestal kenbaar aan de pelgrimsstaf en het broodzakje, die vanouds bij het vertrek door een priester waren gezegend. De kalebas als drinkfles komt eerst in de 15de eeuw op. Van Willem Bormans uit Neerpelt, die in 1837 over Hasselt en Luik naar Rome pelgrimeerde, zijn als pelgrimsattributen zijn pelgrimsstaf, een kalebas, een eikehoutenflesje en een houten schoteltje bewaard gebleven. Frans Schuurmans, die over deze merkwaardige pelgrim enige gegevens publiceerde,⁴⁾ vertelt, dat Willem de meegenomen gouden munten veiligheidshalve in stof had genaaid en als knopen aan zijn kleren bevestigd; van de zes bronzen belletjes, die volgens zijn zeggen tegen het onweer waren gewijd, is er ook nog een over.

Op de bedevaartsplaats kocht men een pelgrimsteken als bewijs, dat men er was geweest; het meest bekend zijn de schelp en de twee gekruiste pelgrimsstafjes, die in de vorm van een X op de hoed van de pelgrims naar Santiago werden bevestigd; over de talrijke loden pelgrimstekens hebben we ook reeds elders iets meege-deeld.⁵⁾ Een zeer merkwaardig „pelgrimsteken” wordt vermeld door rector Sicking;⁶⁾ de Franciscaan Hieronymus van Weert, een van de leiders van de martelaren van Gorkum, had tevoren een pelgrimstocht gemaakt naar het H. Land en droeg als teken daarvan een getatoeëerd Jerusalemkruis op borst en rechterarm.

- 1) W.H.Th. Knippenberg, Oude pelgrimages vanuit Noord-Brabant, Oisterwijk 1968 (Kultuurhist. Verkenning in de Kempen III; recensie in Volkskunde 71, 1970 p. 171.
- 2) G. Bannenberg, A. Frenken, H. Hens. De oude dekenaten Cuijk, Woensel en Hilvarenbeek in de 15de- en 16de eeuwse registers van het aartsdiakenaat Kempenland, deel II, Nijmegen 1970. – In de uitvoerige indices van dit boek kan ieder, die uitvoerigere gegevens wil weten over de personen en de misdrijven, gemakkelijk de betreffende bladzijden vinden; alle gegevens zijn echter in het Latijn opgeschreven!
- 3) C. Weijters, Tilburgse zoenbrieven, Brab. Heem 22, 1970, p. 88-93. – Uit België heeft Jozef de Brouwer in zijn artikel, „De bestraffing bij de overtreding van de kerkelijke wetten gedurende de 17de en 18de eeuw in het aartsbisdom Mechelen en in het bijzonder in het Land van Aalst” (Handel. Kon. Zuid-Ned. Mij v. Taal- en Letterkunde en Geschiedenis 20, 1966, p.51-98) veel latere data gevonden. Vooral voor overspel en konkubinaat werden boetebedevaarten voorgeschreven naar O.L. Vrouw van Halle in 1603, 1617, 1623, 1748 en 1752, O.L. Vrouw van Hanswijk in 1607, O.L. Vrouw van Duffel in 1658, van Lede 1748 en 1751, van Scherpenheuvel in 1608, 1609 (2x), 1613-1617, 1616, 1645 en 1654, en naar Rome in 1720 en 1751 (p. 71, 75, 77-79, 83 en 98; bij p. 78 afb. van „bewijs” van een Rome-bedevaart in 1751).
- 4) Fr. Schuurmans in De Meet, Groot-Eindhoven 22 dec. 1971. Over het gebruik van klokj en belletjes tegen onweer en boze machten zie L. Kriss-Rettenbeck, Bilder und Zeichen religiösen Volksglaubens, München 1963, p. 37-38.
- 5) Brab. Heem 21, 1969, p. 73. Cf. Kriss-Rettenbeck, p. 47 en nota 85.
- 6) J.J.M. Sicking in De Jeruzalemvaarder 5, 1966, nr 4, p. 11.

W.H.Th. KNIPPENBERG

DE NAAMSVERKLARING VAN „GESTEL”

Moeten de namen van onze dorpen per se afgeleid worden uit veldnamen?

Deze vraag kan men dadelijk met „neen” beantwoorden als men denkt aan b.v. Asten (Aa-steen, of steen aan de Aa), Steensel, (Steen of steyn-sale). Ik heb me deze vraag echter ook gesteld voor de verklaring van de „gestels” waarvan we in Noord-Brabant kennen Gestel bij Eindhoven, Luyks-gestel, St. Michiels-gestel, Moer-gestel, Gassel bij Cuyk, Gastel bij Soerendonk, en tenslotte Oud- (en Nieuw-) Gastel. Ook in België vindt men talrijke „gestels”. De gangbare verklaring, als aangetekend bij Hermans, Schutjes en Gijsseling, is „hoog en droog land”. Aldus bij L. Schutjes, Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch, editie 1872, deel III pag. XI.

Een bezwaar tegen deze verklaring is dat vrijwel in geen der gevallen een hoge droge grond duidelijk aantoonbaar is. Zo ligt met name Moer-gestel op veengrond, zoals de „voornaam” trouwens aangeeft. Meerendeels liggen de „gestels” bij rivierovergangen en aan kruispunten van wegen.

Nu heb ik een andere verklaring voor deze naam, die ik gaarne te berde wil brengen, met voorafgaande verontschuldiging voor te geringe doorkneedheid in het vak en onder de betuiging dat ik deze hypothese verder wil overlaten aan de kritiek van de beter-weters.

Ik ga uit van „gasthuis”. Het is bekend dat dit woord van zijn grondbetekenis van „huis waar men gasten ontvangt” geworden is tot aanduiding voor een „huis voor verpleging van zieken.” Deze huizen zijn ontstaan buiten de bewoonde centra, niet

BRABANTS HEEM jrg 26/4, 1974

schijnlijk is de voornaam van de beeldhouwer verkeerd genoteerd. Dat deze kerk ook beelden van Petrus Verhoeven bezat, blijkt uit het feit, dat zij in 1935 aan de pas opgerichte parochie van Venhorst bij Boekel drie beelden schonk. Twee witgeverfde oude houten beelden, ca 110 cm hoog, stellen voor: de H. Lucia met het zwaard en de H. Antonius Abt met boek, T-staf en varken. Op het oude consoltje van dit laatste beeld staan de volgende letters gesneden P(etrus) V(er)H(oeven) M(e) Fec(it). Zoals we vroeger reeds hebben beschreven (Brab. Heem 1963, p. 127; 1964, p. 11), signeerde P. Verhoeven aanvankelijk rond 1760 met de losse initialen en een jaartal, terwijl hij in de periode 1778-1803 het monogram met de B uitkoos en meestal naast het jaartal ook de dag vermeldde. De twee beelden uit Venhorst zouden dus volgens de signatuur gemaakt zijn rond 1760: ze zijn wel aan een onderhoudsbeurt toe.

De kerk te Boekel had reeds na het midden van de vorige eeuw nieuwe beelden laten maken door een jongere Udense beeldhouwer, de voormalige schaapherder Frans van der Wijst, die op instigatie van de kapelaan uit Uden aan de Akademie te Antwerpen was gaan studeren (zie Brab. heem 1965, p. 32). Volgens het Memoriale Parochiae van Boekel blz. 9 maakte hij voor de kerk de vier witgeverfde houten beelden, alle 130 cm hoog, van de H. Lucia (1854), H. Agatha (1854), H. Maria (1854) en H. Antonius van Padua (1868); deze laatste heilige was intussen een meer populaire figuur geworden dan zijn naamgenoot Antonius Abt, die gedurende vele eeuwen in de volksdevotie een hoge plaats had ingenomen.

W.H.Th. KNIPPENBERG

BEDEVAARTEN II

SANTIAGO DE COMPOSTELA, JERUZALEM, ROME

Alles wat met de pelgrimswegen naar Santiago de Compostela samenhangt blijft de belangstelling van moderne historici boeien. Vera en Hellmut Hell gaven een prachtig fotoboek uit over de schatten aan bouwkunst en beeldhouwkunst, die langs de wegen in Frankrijk en Spanje nog altijd te bewonderen zijn. In een uitvoerige inleiding op dit fotoboek geeft prof.dr. Hermann J. Hüffer een overzicht van de Jacobus-verering en de pelgrimswegen naar Santiago in Duitsland; ook al kent Duitsland zelf ongeveer 350 bedevaartsplaatsen, waarvan bijna de helft in Beieren is gelegen, toch bleef Santiago een zeer voorname rol spelen. Reeds de H. Bonaventura stelde vast, dat in de 12de en 13de eeuw alleen in het Duitse rijk ongeveer vijfhonderd kerken en kerkjes aan Jacobus waren toegewijd. Daar de Hanzesteden met Spanje drukke handelsbetrekkingen onderhielden, ontstonden ook daar, van Hamburg, Bremen en Lübeck tot in Danzig, Riga en Reval talrijke Jacobuskerken met hospitalen en broederschappen; ook Kopenhagen en Stockholm hebben oude, grote Jacobuskerken. Enerzijds gold Jacobus als de grote patroon van alle reizende zeelui en handelslieden, anderzijds werden aan hem als patroon van de ridders

heel vaak burchtkapellen gewijd; soms deelt Jacobus het kerkpatronaat in Duitsland met Christoffel. 7)

Bekroond werd het boek, dat André Georges schreef over de pelgrimstochten en pelgrimswegen naar Santiago vanuit België en Noord-Frankrijk 8). Beide schrijvers, Hüffer zeer beknopt, Georges zeer uitvoerig, behandelen het groot probleem van Santiago: is Jacobus daar begraven? Dat Jacobus in Spanje het evangelie zou hebben verkondigd, daarvan is door niet een van de talrijke schrijvers uit Spanje en Frankrijk vóór de 7de eeuw melding gemaakt en dat verhaal behoort tot een jongere legende. Rond 850 echter is reeds sprake van een „werkelijk buitengewone verering”; Hüffer verwijst naar de vele Engelse munten uit de 9de, 10de en 11de eeuw, die onlangs zijn opgegraven in de ruïnen van het oude pelgrimsgasthuis in de pas van Roncevalles. De kernvraag is, of het graf, dat voor het eerst kort na 800 wordt vermeld, de gebeenten bevat van de H. Jacobus. Georges verwijst voor het graf naar een Romeins grafveld, dat niet zo lang lang geleden te Santiago is opgegraven; Hüffer vermoedt, dat Oosterse monniken, die in West-Europa tot in Ierland doordrongen, veiligheidshalve ook het graf van Jacobus uit het islamitische oosten naar Spanje kunnen hebben gebracht. Vast staat, dat in 951 uit Frankrijk, in 1018 uit Normandië en in 1056 zelfs uit Luik pelgrims naar Santiago trokken, om daar Jacobus te eren.

Georges behandelt ook uitvoerig de pelgrimswegen in Noord-Frankrijk en België en steunt daarbij uiteraard op oude reisbeschrijvingen naar Santiago, oude hospitalen en hospitaalbroederschappen, abdijen en priorijen met gastverblijven, kerken met relieken van bekende heiligen e.d.; zijn kaart, waarop in Noord-Brabant alleen Breda staat ingetekend, kan men als een verlenging beschouwen van de vier wegen door Frankrijk, zoals die in de bekende 12de-eeuwse pelgrimsgids zijn beschreven. Ook Hüffer heeft voor Duitsland een schematische pelgrimskartaar getekend, waarbij hij uitging van dezelfde gegevens als Georges. Bij gebrek aan voldoende aanwijzingen kan zulk een kaart voor Noord-Brabant en Nederland nog wel niet getekend worden.

Vooreerst zal uitgemaakt moeten worden, wat men onder pelgrimswegen verstaat. Volgens Georges 9) zijn de vier oude wegen door Frankrijk zeker oudere wegen, die al bestonden vóór de pelgrimstochten; de Romeinse wegen bleven in Spanje en Frankrijk in gebruik tot het einde van de Karolingische tijd. Vanaf de 11de eeuw echter ontstond een nieuw wegennet, dat vooral ook de abdijen en kloosters onderling verbond. Lag het voornaamste wegenknooppunt uit de Romeinse tijd te Bavay, de middeleeuwse wegen waren op Parijs gericht. Overigens bestonden er zowel in de Romeinse tijd als ook in de middeleeuwen vele andere secundaire wegen. Georges noemt voor Noord-Frankrijk en België vier belangrijke routes, die alle in Parijs samenkomen. Daar vanuit Nederland hierop een aansluiting moet worden gezocht, laat ik ze hier even volgen:

1. route Utrecht, Breda, Antwerpen, Mechelen, Brussel, Hal, Soignies, Bergen, Kamerijk, Saint-Quentin, St. Denis, Parijs; dit was de hoofdroute uit het noorden.
2. route Keulen, Aken, Maastricht en dan ofwel over Hasselt en Diest naar

Leuven ofwel over Tongeren, Sint-Truiden en Tienen; in Brussel sloot deze weg aan bij de eerste route.

3. route Aken door het Maasdal naar Luik, Huy, Namen, Dinant, Givet, Chimay en Guise; bij Saint-Quentin sloot deze oostelijke route aan bij de eerste route.

4. de westelijke route van Boulogne over Amiens naar Parijs.

Andere routes zoals van Nijmegen over Venlo, Roermond en Maaseik naar Maastricht vinden een vervolg in de tweede of derde route.

Deze pelgrimsroutes zouden ook gebruikt kunnen zijn door de Noordbrabantse pelgrims, die volgens de lijst van de zoenbedevaarten gestuurd werden naar Utrecht, Brussel, Hal, Kamerijk, Saint-Quentin, Parijs, Luik, Aken en Keulen; Rocamadour ligt aan een van de grote routes in Frankrijk, terwijl Trier, Koblenz, Mainz, Basel, Milaan en Florence thuishoren op de Rome-route. Hüffer noemt ook voor Duitsland drie hoofdroutes; een ervan loopt van Aken naar Parijs en is dus identiek met route 2 en 3 van Georges, een tweede route vertrekt in Einsiedeln en loopt over Luzern, Bern, Freiburg, Lausanne en Genève naar het zuidwesten, de derde is de zeeroute vanuit de grote Hanze-steden aan de Oostzee en de Noordzee en bracht de pelgrims per schip naar Bordeaux. Overigens merkt Hüffer terecht op, dat in West- en Midden-Europa alle wegen of naar Rome leidden, ofwel naar Compostela.

Een middel, om oude pelgrimswegen in onze gewesten op te sporen, is b.v. een reisbeschrijving als „Dit is die viagie oft reyse geschiet by brueder Jan Want van der prekaren oorden in tzerhoghenbosch nae den Heylighen Lande, te weten tot Jerusalem met meer anderen pelgrims in alle manieren, als ick broeder Jan gereyst hebbe (1519)”, uitgegeven door A. F. van Beurden ¹⁰). Broeder Jan vertrekt van 's-Hertogenbosch over Antwerpen, Mechelen, Leuven en Namen naar het zuiden en keert over Keulen, Neuss (St. Quirinus), Xanten, Gennip en Oss terug naar 's-Hertogenbosch.

In het „Reisverhaal van een kruisvaarder uit de XIIIde eeuw, uitgegeven door J.C.A. Hezenmans”, beschrijft deze een handschrift van „den convent vanden susteren van Oosterwijck”; het handschrift bevat nog wel het leven van de H. Catharina, maar in de bewaard gebleven kopie (XV d) ontbreekt helaas het eigenlijke reisverhaal naar het H. Land en de Sinaï.

Hoe groot de invloed van de orde van Cluny geweest is op de uitbreiding van de pelgrimages naar Compostela is een ietwat omstreden zaak ¹¹), maar zeker waren in het begin van de 12de eeuw de Reguliere Kanunniken van de H. Augustinus een belangrijke hospitaal-orde voor de pelgrims naar Santiago; tot deze Reguliere Kanunniken behoren o.a. de Kruisheren. Dr.P.van den Bosch heeft over de Orde van de Kruisheren als hospitaalorde een onderzoek ingesteld; hij kwam tot de bevinding, dat van de 24 kloosters in 1371 er 12 een hospitaal hadden, terwijl op het einde van de 15de eeuw zeker 20 hospitalen onder hun beheer stonden, o.a. te Ter Apel (Gr.). Hun kloosters lagen dan ook vaak bij een stadspoort, zoals te Venlo, Roermond en Maastricht, en soms zijn stadspoorten naar hen genoemd, o.a. te Luik, Namen en 's-Hertogenbosch. Een gunstige ligging was ook langs grote rivieren, de Rijn en de Maas; het klooster van St. Agatha bij Cuijk is hiervan een voorbeeld ¹²).

Hospitalen van St. Jacob bestonden te Brussel en Luik reeds in de 11de eeuw, terwijl van de Broederschappen van St. Jacob de oudste te Parijs werd opgericht in 1298 ¹³). Hetgeen uit Noord-Brabant hierover bekend is, heb ik reeds eerder beschreven en datzelfde geldt voor de kapellen en altaren, die in deze provincie aan de H. Jacobus waren gewijd ¹⁴). Van enige altaren zijn wat oudere data bekend geworden en toegevoegd kunnen worden:

Deurne, alt. van Antonius, Sebastiaan en Jacobus 1556.

Mierlo, alt. van Jacobus en Rumoldus, in 1392 gesticht.

Someren, alt. van Barbara, Catharina en Jacobus de Mindere (!) 1459; alt. van Jacobus de Meerdere, Agatha en Barbara 1479 ¹⁵).

Te Oosterhout lag een hospitaal (van St. Jan) in 1383 ¹⁶).

De broederschappen van St. Jacob verzorgden op feestdagen somtijds een spel. In de kroniek van Aelbertus Cuperinus staat voor 1525 vermeld; „Item opten eersten dach inden Meye is gespeelt op die merct die legende van sint Iacop, apostel” ¹⁷).

De kroniek van Cuperinus noemt verder ook nog enige Bosschenaren, die waarschijnlijk uit devotie een reis maakten naar het H. Land. De koopman Loy Beits, in 1519 te 's-Hertogenbosch overleden, was tweemaal naar Jerusalem en eenmaal naar de berg Sinaï geweest. In mei 1544 waren twee echtparen, een uit Antwerpen en Iooost Knoeyen met Lisken syn huysvrouwe uit Den Bosch, naar Jerusalem „gereden” en op 27 december van dat jaar keerden zij weer gezond en wel terug op hun thuisbasis. Ook twee andere heren, Anthonis vanden Eeckhout en Goeyaert Strick, keerden in 1547 gezond te 's-Hertogenbosch terug van een bedevaart naar Jerusalem. De „Romeynen”, die volgens een instructie van 1599 in een optocht te 's-Hertogenbosch zouden meelopen, waren waarschijnlijk leden van een broederschap van oud-Romepelgrims ¹⁸).

Zowel de bedevaart naar Rome als naar Compostela komen voor in een zoenbrief uit Tongelre-Eindhoven 1510, waarvan de oud-stadsarchivaris de heer A.J.J.H. Tops, zo vriendelijk was mij een afschrift te bezorgen (Eindhoven R.28, folio 39 v.):

„Het sijn vergaert Jan Snoexs, Jan van Hersel, Goert Hondertszn ter eenre sijden, ende Her Wouter Boexs, Jan Willem Stoopszn ende Willem Dierxsz van den Berg ter andere sijden, op een kenlic ongeval ghesciet inder parochien van Tongerlo, te weten Henrick Corstiaen Beliensz. die daer afflivich geworden is ende van lijf te doot comen is, overmits wij weten dees twee personen te weten Rover Willem Gherit Topsz. ende Gherit Jan Boogartsz.. Alsoo sijn deese twee persoonen voersz. overkomen van den bijwesen des dooden voersz. soo sculdich ende soo ontsuldigh als men se halden mach beheltelicken dies, dat sij dit ongeval alleen aen huen niet en tricken.

In den iersten soo sullen deese twe persoonen doen doen ter eeren van Godt ende ter laffenisse deeser zielen in oetmoet ende emende te weten drie hondert zielmissen, twee dertichsten, twee tortijsen, een steenen cruys op ten grave des dooden voersz.

Item noch drie BEVERDEN te weten totten Heyligen Bloy te WILSENAKEN, die ander tot Sunt Peters ende Sunt Pauwels tot ROOMEN, die derde totten

Heyligen Appostel Sunt Jacop tot COMPOSTELLEN, welcke voersz. beverden die voerszegde persoonen aff te leggen ende quwijten sullen mitten sommen van vijf ende seventich soenguldens, stuck gherekent tot 10 stuyver, tusche te betaelen nu tot Alreheylighemisse naest comende. Item . . . te betalen over acht maenden naestcomende de somme van hondert ende 25 soengulden.

.....
Datum anno domini 1500 ende 10, 6e septembris”.

Twee van deze bedevaarten komen eveneens voor in een zoenbrief uit Bergeijk 1523, toen Peter Stapparts door Matheus Coppens „by crancker aventueren” was doodgeslagen. Behalve de 400 zielmissen, een groot dertigste (=maandelijks gedachtenis), een „tortijs” (=flambouw) en waskaarsen werden ook bedevaarten verlangd, een naar Rome, een naar Wilsnack of naar het H. Bloed te Boxtel en een naar de HH. Driekoningen „te Trier” (de Driekoningen werden vereerd te Keulen, en Sint Mathijs te Trier!). In een latere zoenbrief uit 1601 worden geen bedevaarten meer vermeld ¹⁹⁾.

W.H.Th. KNIPPENBERG

-
- 7) Vera und Hellmut Hell, Die grosze Wallfahrt des Mittelalters, Kunst an den romanischen Pilgerstrassen durch Frankreich und Spanien nach Santiago de Compostela, Tübingen 1964. – Met uitvoerige inleiding (p. 7 – 34) door prof.dr. Hermann J. Hüffer.
  - 8) André Georges, Le pèlerinage à Compostelle en Belgique et dans le Nord de la France, suivi d'une étude sur l'Iconographie de Saint Jacques en Belgique, Brussel 1971 (Kon. Acad. v. België, Klasse der schone kunsten, Verh. 2de reeks, boek XIII)
  - 9) Georges, p. 167-183
  - 10) Limburg's Jaarboek, Roermond 1896, p. 156-226
  - 11) Georges, p. 6-13. cf. J. van Herwaarden, Sint Jacobus in Spanje, Spiegel Historiae 2, juni 1967, p. 332-339.
  - 12) P. van den Bosch O.S.C., De orde van de Kruisheren in het verleden een hospitaalorde? in Handelingen v.h. 41ste congres (Mechelen 1970) v.d. Federatie v.d. kringen voor oudheidkunde en geschiedenis van België, p. 173-180
  - 13) Georges, p. 71-166 (op p. 85 en 110 noemt hij 's-Hertogenbosch)
  - 14) Knippenberg 1968, p. 96-100
  - 15) Bannenberg, Frenken en Hens, deel I, Nijmegen 1968, o.a. p. 163 (Deurne), 211 (Mierlo) en 241-42 (Someren)
  - 16) Taxandria 49, 1942, p. 223
  - 17) C.R. Hermans, Verzameling van Kronyken, Charters en Oorkonden betreffende de Staten en Meijerij van 's-Hertogenbosch, 's-Hertogenbosch 1848, p. 90
  - 18) Hermans, p. 84, 124, 127 en 715. – Dit „gilde der Romeinen” wordt nog genoemd in 1621-22 en 1630-34 door C.R. Hermans, Geschiedenis der rederijders in Noord-Brabant, Bijlagen p. 166 en 168.
  - 19) P.N. Panken en A.F.O. van Sasse van Ysselt, Beschrijving van Bergeijk, 's-Hertogenbosch (1902), p. 85-90. – In België bleven de boetebedevaarten langer in gebruik (zie ook nota 3). Jozef de Brouwer, De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795, d.I, Tiel 1971-72, p. 224-232 en 272, noemt voor de jaren 1568-1696 meer dan 250 boetebedevaarten, meestal naar plaatsen in België, slechts tweemaal naar Keulen en eenmaal naar Rome; ook op deze lijsten komt de bedevaart naar Compostela helemaal niet meer voor.